ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

FIFO VA O‘RTACHA SALMOQLI QIYMAT (AVEKO) USULLARI ORQALI TANNARXNI ANIQLASH METODIKASI: XALQARO VA MILLIY STANDARTLAR

Toshimov Azizbek Hakimovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti

Hasanova Bahora
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20074388

Anotatsiya
Ushbu maqolada tovar-moddiy zaxiralar tannarxini aniqlashda keng qo‘llaniladigan FIFO (First In, First Out) hamda o‘rtacha salmoqli qiymat (AVEKO) usullarining metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida mazkur usullarning iqtisodiy mohiyati, hisoblash mexanizmi hamda moliyaviy natijalarga ta’siri ochib beriladi. Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy buxgalteriya hisobi me’yorlari asosida ushbu usullarning qo‘llanish xususiyatlari o‘zaro taqqoslanadi.

Kalit so‘zlar: FIFO usuli, AVEKO usuli, o‘rtacha salmoqli qiymat, tannarx, tovar-moddiy zaxiralar, buxgalteriya hisobi, IFRS,

Kirish

Tovar-moddiy zaxiralarni baholash va ularning tannarxini aniqlash korxona moliyaviy hisobotining ishonchliligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Xususan, FIFO va o‘rtacha salmoqli qiymat (AVEKO) usullari amaliyotda eng ko‘p qo‘llaniladigan baholash yondashuvlari sifatida ajralib turadi. Global iqtisodiyotda narxlarning o‘zgaruvchanligi, inflyatsiya darajasining tebranishi hamda ishlab chiqarish xarajatlarining murakkablashuvi ushbu usullarni chuqur tahlil qilish zaruratini yanada oshirmoqda.

Maqolada FIFO va AVEKO usullarining nazariy asoslari hamda ularning xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy buxgalteriya hisobi tizimidagi qo‘llanilish xususiyatlari o‘rganiladi. Tadqiqot davomida har ikki usulning tannarx shakllanishiga, foyda ko‘rsatkichlariga hamda moliyaviy hisobotning haqqoniyligiga ta’siri qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning amaliy qo‘llanish jarayonida yuzaga keladigan afzallik va cheklovlar aniqlanadi.

Tadqiqotning maqsadi korxonalarda zaxiralarni baholashning eng maqbul usulini tanlashda ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun iqtisodiy tahlil, taqqoslash va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, FIFO usuli narxlar o‘sishi sharoitida moliyaviy natijalarni nisbatan yuqoriroq aks ettirsa, AVEKO usuli xarajatlarni barqarorlashtirish va hisob jarayonini soddalashtirish imkonini beradi. Shu bois, ushbu usullarni tanlash korxonaning iqtisodiy strategiyasi va bozor sharoitiga bevosita bog‘liq hisoblanadi.

Asosiy qism

Tovar-moddiy zaxiralar korxona faoliyatining uzluksizligini ta’minlaydigan asosiy aktivlardan biri hisoblanadi. Ularning qiymatini to‘g‘ri baholash nafaqat ishlab chiqarish tannarxini aniqlash, balki moliyaviy natijalarni haqqoniy aks ettirishda ham muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan FIFO (First In, First Out) va o‘rtacha salmoqli qiymat (AVEKO) usullari zaxiralarni hisobga olishda keng qo‘llaniladigan asosiy metodlar sifatida shakllangan.

FIFO usulining mohiyati shundan iboratki, korxonaga birinchi kirim qilingan zaxiralar birinchi bo‘lib sarflangan deb hisoblanadi. Bu yondashuv real iqtisodiy oqimga yaqinligi bilan ajralib turadi, chunki ko‘plab ishlab chiqarish jarayonlarida eski zaxiralar birinchi navbatda iste’mol qilinadi. FIFO

usuli inflyatsiya sharoitida mahsulot tannarxini nisbatan pastroq ko‘rsatishi mumkin, chunki eski, arzon narxlardagi zaxiralar xarajatlarga birinchi bo‘lib kiritiladi. Natijada hisobot davrida foyda ko‘rsatkichi yuqoriroq chiqishi ehtimoli ortadi. Biroq bu holat ba’zi hollarda soliq yuklamasining oshishiga ham olib kelishi mumkin.

AVEKO usuli esa zaxiralarning o‘rtacha qiymatini hisoblashga asoslanadi. Bu usulda davr boshidagi zaxiralar va yangi kirimlar qiymati umumlashtirilib, umumiy miqdorga bo‘linadi va natijada o‘rtacha tannarx shakllantiriladi. Ushbu yondashuvning asosiy afzalligi uning soddaligi va narxlar tebranishiga nisbatan barqarorligi hisoblanadi. AVEKO usuli orqali hisoblangan tannarx ko‘p hollarda keskin o‘zgarishlardan holi bo‘lib, moliyaviy natijalarni yumshoqroq va barqarorroq aks ettiradi. Shu sababli bu usul ishlab chiqarish jarayonida narxlar tez-tez o‘zgaradigan korxonalar uchun qulay hisoblanadi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) doirasida zaxiralarni baholash tamoyillari aniq belgilab qo‘yilgan bo‘lib, FIFO va AVEKO usullari ruxsat etilgan asosiy yondashuvlar qatoriga kiradi. IFRS talablari bo‘yicha zaxiralar eng kam qiymat prinsipi asosida baholanadi, ya’ni tannarx yoki sof realizatsiya qiymatidan past bo‘lgan ko‘rsatkich tanlanadi. Milliy buxgalteriya hisobi standartlarida ham ushbu ikki usul keng qo‘llaniladi, biroq amaliyotda korxonalarning hisob siyosati ularning iqtisodiy xususiyatlariga qarab farqlanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, FIFO va AVEKO usullari o‘rtasidagi asosiy farq natijaviy moliyaviy ko‘rsatkichlarga ta’sir darajasida namoyon bo‘ladi. FIFO usulida tannarxning real bozor narxlariga yaqinlashuvi kuzatiladi, biroq bu foyda ko‘rsatkichining sun’iy ravishda oshishiga olib kelishi mumkin. AVEKO usulida esa bunday tebranishlar yumshatiladi, lekin ayrim hollarda real bozor sharoitlari to‘liq aks etmasligi ehtimoli mavjud.

Amaliyotda ushbu usullarni tanlash korxonaning strategik maqsadlariga bevosita bog‘liq. Agar korxona moliyaviy natijalarni investorlar uchun jozibador ko‘rsatishni maqsad qilsa, FIFO usuli afzal bo‘lishi mumkin. Aksincha, xarajatlarni barqarorlashtirish va hisob-kitoblarni soddalashtirish muhim bo‘lsa, AVEKO usuli ko‘proq mos keladi. Shuningdek, ishlab chiqarishning uzluksizligi, zaxiralar aylanish tezligi va bozor narxlarining o‘zgaruvchanligi ham tanlovga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, zamonaviy raqamli buxgalteriya tizimlari ushbu usullarni avtomatlashtirilgan tarzda qo‘llash imkonini bermoqda. Bu esa inson omili ta’sirini kamaytirib, hisob jarayonining aniqligini oshiradi. Biroq metod tanlashdagi strategik qarorlar baribir korxona boshqaruvining iqtisodiy tahliliga tayanadi.

Umuman olganda, FIFO va AVEKO usullarining har biri o‘ziga xos afzallik va cheklovlarga ega. Ularning to‘g‘ri qo‘llanilishi korxona moliyaviy holatini real aks ettirishga, resurslardan samarali foydalanishga hamda boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli zaxiralarni baholash metodikasini tanlashda faqat hisob texnikasi emas, balki iqtisodiy sharoit va strategik maqsadlar ham kompleks ravishda hisobga olinishi lozim.

Xulosa

FIFO va o‘rtacha salmoqli qiymat (AVEKO) usullarini tahlil qilish natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, tovar-moddiy zaxiralarni baholash usuli korxonaning moliyaviy natijalari va hisobot ko‘rsatkichlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. FIFO usuli narxlar o‘sish tendensiyasi sharoitida foydani nisbatan yuqoriroq aks ettirishi bilan ajralib tursa, AVEKO usuli xarajatlarni tekislash va hisob jarayonini soddalashtirish imkonini beradi. Har ikki yondashuv ham xalqaro va milliy standartlar doirasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lsa-da, ularning iqtisodiy natijalarga ta’siri bir xil emas, bu esa korxona hisob siyosatini shakllantirishda ehtiyotkorlikni talab etadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, inflyatsiya sharoitida FIFO usuli real bozor narxlariga yaqinroq foyda ko‘rsatkichini shakllantiradi, biroq bu holat ba’zan soliq bazasining ortishiga olib kelishi mumkin, AVEKO usuli esa narxlar tebranishini yumshatib, barqaror moliyaviy tasvir yaratadi, lekin ayrim holatlarda real iqtisodiy qiymatni to‘liq aks ettirmasligi ehtimoli mavjud. Shu sababli korxona ushbu usullarni tanlashda faqat

texnik hisoblash jihatlariga emas, balki strategik maqsadlar, bozor sharoiti va ishlab chiqarish xususiyatlariga ham tayangan holda qaror qabul qilishi lozim. Taklif sifatida shuni aytish mumkinki, korxonalarda zaxiralarni baholash bo‘yicha hisob siyosatini ishlab chiqishda FIFO va AVEKO usullarining kombinatsiyalashgan tahlil modelidan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi, ya’ni moliyaviy hisobot va boshqaruv hisobi uchun alohida yondashuvlar belgilanishi mumkin. Bundan tashqari, raqamli buxgalteriya tizimlarini joriy etish orqali zaxiralar harakatini real vaqt rejimida kuzatish va tannarxni avtomatik hisoblash mexanizmlarini kuchaytirish lozim, bu inson omili ta’sirini kamaytiradi va xatoliklarni qisqartiradi. Yana bir muhim jihat sifatida korxonalarda hisob xodimlarining xalqaro standartlar bo‘yicha malakasini muntazam oshirib borish zarur, chunki IFRS talablarini to‘g‘ri qo‘llash zaxiralar bahosining ishonchliligini ta’minlaydi. Shuningdek, har bir korxona zaxiralar aylanish tezligi va narx o‘zgaruvchanligi bo‘yicha ichki tahlil tizimini yo‘lga qo‘yishi, shu asosda FIFO yoki AVEKO usulining maqbulligini davriy qayta ko‘rib chiqishi lozim. Natijada ushbu yondashuvlar nafaqat buxgalteriya hisobining aniqligini oshiradi, balki boshqaruv qarorlarining sifatini ham sezilarli darajada yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isroilov, B. I. (2020). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Tafakkur nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2021). Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). Toshkent: Moliya vazirligi nashri.
3. Rahimov, A. (2024). Buxgalteriya hisobi bo‘yicha amaliy darslar: TMZ hisobdan chiqarish usullari (FIFO, AVEKO, LIFO). Toshkent: O‘quv-uslubiy qo‘llanma.
4. Ibrohimov, M., & Xolmuminov, D. (2023). Materiallarni buxgalteriyada hisobga olish usullari va ularning amaliy ahamiyati. Ilmiy-amaliy iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 2(4), 45–52.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezident huzuridagi Statistika agentligi. (2022). Korxonalarda moliyaviy hisobot va zaxiralar hisobini yuritish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar. Toshkent.